

УДК 811.161.1'373.7:821.161.1-84

К 95

*Олена КУЦИК,
Марія КОЛЕЧКО*

**РЕАЛІЗАЦІЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО КОНЦЕПТУ
“РОБОТА // РАБОТА” В УКРАЇНСЬКИХ
І РОСІЙСЬКИХ ПАРЕМІЙНИХ ОДИНИЦЯХ
(на матеріалі збірників І. Франка “Галицько-руські народні
приповідки” та В. Даля “Пословицы русского народа”)**

У статті проаналізовано концепт “робота // работа” у мовній свідомості носіїв української та російської лінгвокультур. Доведено, що концепт – це не лише когнітивна структура, а й одиниця мислення, збагачена ціннісними ознаками, багатовимірне культурно-значуще соціопсихічне поняття у колективній свідомості, певним чином матеріалізоване. Зовнішня форма цього культурно маркованого смислу представлена низкою мовних реалізацій, які утворюють відповідну лексико-семантичну та когнітивну структури. Проаналізовано прислів'я та приказки зі стрижневим компонентом – концептом “робота // работа”. Показано, що він є багатовимірним і містить базовий пласт, репрезентований у свідомості носіїв української та російської мов концептуальними ознаками “радість”, “задоволення”, “зусилля”, “корисність”, “бажання”, “необхідність”, “мука”, “страждання”, “виснаження” тощо. Доведено, що вони формують ядро досліджуваного концепту у мовній свідомості обох соціумів.

Ключові слова: *концепт, лінгвокультура, паремія, прислів'я, приказка.*

Постановка проблеми. Красу життя, велич власного буття людина по-справжньому здатна зрозуміти лише в процесі чесної,

безкорисливої праці. І лише за такої умови адекватно оцінити всі набутки людства, осягнути світ прекрасного, збагатити душу неоціненними скарбами. Усвідомлення власної повноцінності й вагомості робить людську працю творчою й наближеною до мистецтва.

Ставлення до роботи становить визначальну характеристику окремої людини й нації в цілому, а тому отримує віддзеркалення в їхній мові й культурі. Тож вивчення способів мовного та комунікативного втілення концепту “робота” є своєрідним ключем до пізнання особливостей національного характеру й світогляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми лінгвокультурології цікавили й цікавлять багатьох дослідників (Г. Вежбицька, В. Карасик, О. Леонтович, Є. Тарасов, В. Козловський).

Основною одиницею лінгвокультури визнано культурний концепт. Його основне призначення – слугувати вивченню взаємодії мови та культури (Н. Арутюнова, С. Воркачев, В. Воробйов, В. Карасик, Д. Ліхачов, Ю. Степанов, В. Телія та ін.).

Лінгвокультурні концепти видозмінюються в часі, характеризуються варіативністю в їх груповому та індивідуальному мовному втіленні. Існують типові способи мовленнєвої репрезентації концептів. Необхідність вивчення лінгвокультурної специфіки концепту з застосуванням експериментальних прийомів дослідження підкреслювали О. Баранов, Д. Гудков, О. Горошко та інші.

Пізнаючи світ, людина виокремлює в ньому певні фрагменти, які набувають мовного позначення. До їхнього переліку належить і трудова діяльність. Лінгвісти неодноразово зверталися до вивчення мовних і мовленнєвих одиниць на позначення поняття “праця/труд”. Концепт “труд” в російській мовній свідомості в соціокультурному аспекті (на матеріалі прислів’їв і приказок, афоризмів, текстів пісень) став об’єктом аналізу Т. Гоннової [5, 286 – 305]. Ідеологічний складник концепту “труд” та його видозміну в часі дослідила, із урахуванням російськомовних даних, О. Чернова, причому матеріалом для аналізу послуговували висловлення з лексичними одиницями *труд*, *работа* та їхніми похідними [13, 305 – 330]. М. Мірошніченко розглядає зміст концепту “труд” (в інтерпретації “сума знань про

трудова діяльність”), його семантичні та прагматичні характеристики на матеріалі пареміологічних одиниць російської й новогрецької мов [6, 218 – 236]. Науковим зацікавленням Л. Банкової стали засоби вербалізації концепту “праця” у британському варіанті англійської мови [2, 254 – 269]. Однак специфіка реалізації лінгвокультурологічного концепту “робота // работа” в зіставному аспекті в українських та російських паремійних одиницях ще не була об’єктом дослідження лінгвістів.

Мета статті – схарактеризувати особливості реалізації лінгвокультурного концепту “робота // работа” в мовній свідомості носіїв української й російської лінгвокультур на матеріалі збірників І. Франка “Галицько-руські народні приповідки” та В. Даля “Пословицы русского народа”.

У дослідженні фактичного матеріалу застосуємо лінгвокультурологічний аналіз паремійних одиниць, запропонований В. Телією [12]. Він допоможе з’ясувати культурно-національну специфіку концепту. Оскільки зміст базових концептів культури, до яких належить і концепт “робота”, завжди глибший, ніж зміст однойменного мовного поняття, то “їхнє усвідомлення ніби “розтягується” по всьому ідеографічному полю” [12, 124].

Насамперед звернемося до лексикографічних джерел. Вони засвідчують, що в українській мові слово “робота” має 9 значень: 1. Дія за значенням робити; 2. Чиєсь виконання чого-небудь, чийсь труд; 3. Тільки множина з означенням. Та чи інша діяльність щодо виготовлення, створення, обробки чого-небудь; 4. Коло занять, обов’язків, те, чим зайнятий хто-небудь; справа, діло; 5. Праця, заняття, служба на якому-небудь підприємстві, в якійсь установі як засіб існування, джерело заробітку; 6. Те, що підлягає виконанню, здійсненню; 7. З означенням. Спосіб, манера, стиль виконання, виготовлення чого-небудь; 8. Продукт чиєїсь праці; виріб, твір; 9. Фізичний термін [3, 1037]. Із наведених значень ми зосередили свою увагу на перших семи.

Аналогічні значення має досліджувана лексема в російській мові. “Работа”: 1. Процесс превращения одного вида энергии в

другой (спец.); вообще нахождение в действии; 2. Занятие, труд, деятельность; 3. Служба, занятие как источник заработка; 4. Производственная деятельность по созданию, обработке чего-нибудь; 5. Продукт труда, готовое изделие; 6. Материал, подлежащий обработке, находящийся в процессе изготовления; 7. Качество, способ исполнения [7, 637].

Синонімічний ряд слова “робота” в українській мові конституюють такі лексеми: *праця, труд, діло* та інші [8, 385; 531]. У російській мові лексема “работа” є домінантою розгалуженого синонімічного ряду, у якому представлено також лексеми “труд” та “дело” [1, 362; 445].

Лексема “праця” в українській мові, як і “труд” у російській, теж полісемантична, проте ми досліджуємо паремійні тексти, що містять це слово (поняття) лиш у прямому значенні, а саме: “Діяльність людини; сукупність цілеспрямованих дій, що потребують фізичної або розумової енергії та мають своїм призначенням створення матеріальних і духовних цінностей” [3, 919]; “труд” – “1. Целеобразная деятельность человека, направления на создание с помощью орудий производства материальных и духовных ценностей; 2. Работа, занятие” [7, 814]. Як бачимо, лінгвокультурологічний концепт “праця” // “труд” у зіставлюваних мовах асоціюється насамперед із життєвими клопатами, труднощами та їх подоланням, способом заробітку грошей тощо.

В обох мовах досліджувані лексеми утворюють розгалужені семантичні поля та синонімічні ряди, що свідчить про цінність досліджуваного концепту для українського і російського соціумів.

Прислів'я розглядаємо як образний, лаконічний за формою вислів, який має повчальний зміст і зазвичай специфічне ритмофонетичне оформлення, акумулює життєву закономірність чи правило [10, 25]. Приказка – образний, лаконічний за формою вислів, який не має, на відміну від прислів'я, повчального змісту [10, 26].

Термін “паремія” функціонує як родовий щодо термінів “прислів'я” і “приказка”, причому два останні розмежовуються за наявністю/відсутністю у їхньому складі переносного значення.

Н. Панченко слушно зауважує: “У пареміях поряд із загальнолюдським виражається характерне і специфічне для певної лінгвокультурної спільності, тобто те, що прийнято називати “душею народу”, національним характером. Паремії є культурним кодом, вбудованим у мову, яка виконує роль скарбниці й знаряддя передачі людського досвіду” [7, 26]. Ми поділяємо цей погляд. Прислів’я та приказки, на нашу думку, чітко і повно фіксують особливості менталітету народу, дух нації (за В. Гумбольдтом), що пояснюється їхньою цілісністю, легкою відтворюваністю в комунікації: прислів’я та приказки – це “готові” до вживання самостійні тексти. Оскільки прислів’я та приказки вирізняються регулярністю вживання, можна припустити, що в них виражено справді найбільш актуальні поняття й судження мовців. Прислів’я та приказки – це дзеркало, яке відбиває стан суспільства на тому чи тому етапі його розвитку, фіксує побут, звичаї, традиції народу – носія мови.

Отже, актуальність вивчення прислів’їв і приказок зумовлена тим, що вони культурологічно навантажені. Вивчення реалізованого в них концепту передбачає виявлення не лише його центру, а й периферії.

Як мовні знаки, паремії виконують і кумулятивну функцію. Вони викликають у свідомості носіїв мови певні асоціації, які, з одного боку, визначають логічну конструкцію виразу, а з другого, – зумовлюють кордони його вживання, зв’язок із певними життєвими ситуаціями, явищами історії та культури народу. Іншими словами, у прислів’ях і приказках виражено культурні цінності, домінанти певного соціуму, його світогляд, тлумачення дійсності.

Суттєва частка досліджуваних українських і російських паремій віддзеркалює уявлення того чи того народу про роботу, про людину працьовиту. Роботу як соціальний обов’язок, потребу життя відображено, наприклад, у таких пареміях: укр. – *Без роботи чоловік не вижисє (...не вітримає); Без роботи чоловікови нудно* [3, 38]; *Робота не напасть* [3, 43]; *Робота чоловіка на світі держит* [3, 43]; рос. – *Работа – лучший приварок; По работе еда вкусней* [8, 19]; *Боже, поможи, а ты на боку не лежи! Богу молись, а сам трудись!* [8, 21];

Не сиди сложа руки, так не будет и скуки! [8, 21]; *Богу молись, крепиись да за соху держись!* [8, 22].

Робота/праця є однією з найважливіших цінностей соціуму. Це підтверджують наявні в паремійних дискурсах слова *свобода, любов, радість, пісня, щастя*. Людина, яка не працює, характеризується в пареміях як порожнє місце; у них підкреслено, що краса й сила людини – у праці, бо у ній формується й виявляється її талант і натхнення.

Концепт “робота”, представлений у досліджуваних паремійних одиницях, багаторівневий. Він містить базовий пласт, репрезентований у свідомості носіїв української й російської мов концептуальними ознаками “зусилля” // “усилие”, “корисність” // “полезность”, “бажання” // “желание”, “необхідність” // “необходимость”, “мука” // “мука”, “страждання” // “страдание”, “виснаження” // “истощение” тощо.

Досліджуваний матеріал показує специфіку реалізації лінгвокультурологічного концепту “робота” в народних формулах української й російської мов. Спільною особливістю обох збірників є однакова їх будова: за тематичними рубриками. Вдалих вибір методики, заснованої на чітких критеріях опрацювання паремійного матеріалу, залучення широкої джерельної бази, прискіпливий добір текстів, розкриття їхньої семантики, висвітлення художніх особливостей, – усе це забезпечило наукову цінність обох лексикографічних праць.

Однак у І. Франка досліджувану тематичну рубрику виокремлено за стрижневим компонентом “робота”, а в збірнику В. Даля фольклорний матеріал згруповано в основному за семантичними опозиціями або асоціаціями. Це стосується й досліджуваної тематичної групи “Работа – Праздность”.

І. Франко, наводячи прислів'я й приказки, не ставив собі за мету чітко окреслити спектр їхніх диференційних ознак, а прагнув продемонструвати наявний між ними ще з часу виникнення глибинний, внутрішній зв'язок. Попри досить вільну інтерпретацію паремії, він ретельно й послідовно відбирав матеріал, піддаючи його скрупульозному багатоступеневому аналізу, що передбачав з'ясування

не тільки “приповідкової” сутності зразків, але також їх естетичної цінності, функціональної активності, генетичної основи. Дослідник відмовився залучати до збірника паремійні зразки літературного походження, невиразні, безобразні фрази сумнівного характеру з обмеженими актуалізаційними можливостями й прагматично не детерміновані. Окрім того, І. Франко чітко розмежовує народні паремії і їх книжні відповідники.

Аналіз російських паремій дав змогу вибудувати синонімічні ряди дієслів на позначення трудової діяльності з домінантою “работать”: *работать – трудиться – пахать – орать – толочь – ткать – прясть – полоть – срубить* тощо (*Работай до поту, так поешь в охоту* [6, 17]; *О добре трудиться, есть чем похвалиться* [8, 16]; *Люди пахать, а мы руками махать* [8, 13]; *Хоть хлеба и хороши, а пашню паши!* [6, 18]; *Либо ткать, либо прясть, либо песни петь* [8, 15]; *Орать пашню – копить квашню* [8, 18]; *Просо полоть – руки колоть* [8, 21]; *Не срубишь дуба, не отдув губы* [8, 21]).

У складі паремійних одиниць, зібраних І. Франком, доволі частотні слова *їсти, хліб* (*Без роботи ще ніхто не вмер, хіба без хліба* [3, 38]), *калач, їжа* загалом, заради якої людина працює, *миска* (*До роботи не силуйте, а до миски, то й бийте!* [3, 40]).

Підсилюють загальну семантику прислів’їв на позначення важкої праці такі зооніми, як *віл, кінь, кобила*; вони стали символами людей, що важко працюють (*Все в роботі, як віл у ярмі* [3, 39]; *Все в роботі, як кінь у кераті* [3, 39]; *Вона така до роботи, як кобила щира* [3, 39]).

У досліджуваних пареміях представлені окремі соматизми: *руки, черево, голова, зуби, язик* (*Горит му работа в руках* [3, 39]; *До роботи закоти рукави тай закуси зуби* [3, 40]; *Коби работа, а руки будуть* [3, 41]; *При роботі черева не випасеши* [3, 42]; *Тільки роботи, що нема сі коли в голову пошкробати* [3, 45]).

У збірнику В. Даля “Пословицы русского народа” значна кількість паремій у рубриці “Работа – праздность” містять аналогічні опорні компоненти: *хлеб, калач, есть, печь, руки, брюхо, кобыла, кляча, козёл, жеребёнок* (*Подать оплачена, хлеб есть, и лежи на печи* [8, 13]; *Хочешь есть калачи, так не сиди на печи* [8, 13]; *Ест руками,*

а работает брюхом [8, 13]; *Белые ручки чужие труды любят* [8, 17]; *Сытое брюхо к работе туго* [8, 15]; *Кобыла за делом, а жеребенок и так* [8, 14]; *Кляча воду возит, а козёл бородкой потряхивает* [8, 14]).

У проаналізованих пареміях, що містять ознаку ставлення людини до праці, чітко відображено систему цінностей обох народів. Насамперед це позитивне оцінювання праці (задоволення від праці; праця як засіб створення добробуту). Цю тезу яскраво ілюструють паремії, зібрані І. Франком, наприклад: *Без роботи день роком стає* [3, 38]; *При роботі весело* [3, 42]; *При роботі швидко час минає* [3, 43] та інші.

Аналогічний погляд на працю відображений у російських пареміях, зібраних В. Далем: *Горька работа, да хлеб сладок* [8, 17]; *Работа черна, да денежка бела* [8, 22]; *Хочешь есть калачи, так не сиди на печи* [8, 14] тощо.

Поряд із цим, у деяких прислів'ях і приказках робота/праця, особливо важка, кваліфікується негативно. Наведемо приклади: у І. Франка – *Проїла ми сі та работа* [3, 43]; *Роботі ніколи кінця немає* [3, 43]; *Робота, що нема коли дихнути* [3, 43]; *З тої роботи хіба язик вивалю тай перед чісом здохну* [3, 41]; у В. Даля – *Всех дел не переделаешь; всех работ не переработаешь* [8, 13]; *На мир не наработаешься* [8, 13].

Висновки. Проведене дослідження дає підстави до висновку, що робота/праця зазвичай позитивно оцінюється в народній свідомості слов'ян. У роботі людина вбачає сенс життя, праця й щоденна робота позитивно впливає на неї, приносить їй задоволення і радість, урізноманітнює життя.

Проаналізовані паремійні тексти, на думку українців і росіян, слід приймати як аксіому. Вони є моральним кодексом соціуму.

Література

1. Александрова З.Е. Словарь синонимов русского языка : практический справочник / З.Е. Александрова. – М. : Рус. яз., 1989. – 495 с.
2. Банкова Л.Л. Труд / Л.Л. Банкова // Антология концептов / под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. – Том 6. – Волгоград : Парадигма, 2007. – С. 254 – 269.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2004. – 1440 с.
4. Галицько-руські народні приповідки : у 3-х т. / зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – Т. 3. – С. 37 – 46.
5. Гоннова Т.В. Труд / Т.В. Гоннова // Антологія концептів / под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. – Том 2. – Волгоград : Парадигма, 2005. – С. 286 – 305.
6. Мирошниченко Л.М. Труд / Л.М. Мирошниченко // Антологія концептів / под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. – Том 5. – Волгоград : Парадигма, 2007. – С. 218 – 236.
7. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка : 80 000 слов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова ; Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В. Виноградова. – М. : Азбуковник, 1999. – 944 с.
8. Панченко Н.Н. Средства объективации концепта “обман” (на материале английского и русского языков) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 “Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание” / Н.Н. Панченко. – Волгоград : Перемена, 1999. – 23 с.
9. Пословицы русского народа : Сборник В. Даля : в 2-х т. / послесл. В. Аникина. – М. : Худож. лит., 1989. – Т. 2. – С. 12 – 23.
10. Словник синонімів української мови : в 2 т. / А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук та ін. – К. : Наук. думка, 2001. – Т. 2. – 968 с.
11. Смерчко А.К. та ін. Фразеологія в таблицях і тестах: онтологічний, культурологічний та контрактивний аспекти / А.К. Смерчко, Н.В. Скотна, О.А. Куцик, А.А. Смерчко. – Дрогобич : ДДПУ, 2003. – 264 с.
12. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В.Н. Телия. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
13. Чернова О.Е. Труд / О.Е. Чернова // Антологія концептів / под ред. В. Карасика, И. Стернина. – Том 2. – Волгоград : Парадигма, 2005. – С. 305 – 330.

Куцик Елена, Колечко Мария. Реализация лингвокультурологического концепта “работа // работа” в украинских и русских паремийных единицах (на материале сборников И. Франко “Галицько-руські народні приповідки” и В. Даля “Пословицы русского народа”). В статье проанализирован концепт “работа // работа” в языковом сознании носителей украинской и русской лингвокультур. Доказано, что концепт – это не только когнитивная структура, а и единица мышления, обогащённая ценностными признаками; многомерное культурно-значимое социопсихическое

понятие в коллективном сознании, определённым образом материализованное. Внешняя форма этого культурно маркированного смысла представлена рядом языковых реализаций, образующих соответствующую лексико-семантическую и когнитивную структуры. Проанализированы пословицы и поговорки со стержневым компонентом – концептом “робота // работа”. Показано, что он является многомерным и содержит базовый пласт, представленный в сознании носителей украинского и русского языков концептуальными признаками “радость”, “удовольствие”, “усилие”, “полезность”, “желание”, “необходимость”, “мука”, “страдание”, “измождённость” и т.п. Доказано, что они формируют ядро данного концепта в языковом сознании обоих социумов.

Ключевые слова: концепт, лингвокультура, паремия, пословица, поговорка.

Kutsyk Olena, Kolechko Maria. Realization of lingo-cultural concept “work” in Ukrainian and Russian units of paremia (on material of collections “Galician-Russian Folk Bywords” by I. Franko and “Proverbs of Russian People” by V. Dal). In the article concept of “work” is analyzed in linguistic consciousness of transmitters of Ukrainian and Russian lingo-cultures. It is proved that concept is not only a cognitive structure but also unit of thought, enriched by the valued signs; multidimensional cultural meaningful social-psychical concept in collective consciousness, definitely materialized. The external form of this cultural marked sense is presented by the row of linguistic realizations which form the proper lexical-semantic and cognitive structures. Proverbs and sayings with the cored component “work” are analyzed in the given article. It is shown that it is multidimensional and contains a base layer, presented in consciousness of transmitters of the Ukrainian and Russian languages by conceptual signs “gladness”, “satisfaction”, “effort”, “utility”, “desire”, “necessity”, “pain”, “suffering”, “exhaustion”, etc. It is proved they form the core of the researched concept in linguistic consciousness of both societies.

Keywords: concept, lingo-culture, paremia, proverb, saying.